

ELS TREBALLS DEL IV CONGRÉS D'HISTÒRIA DE BARCELONA, 12-15 DE DESEMBRE DE 1995

Ramon Grau, Oriol Nel-lo, Joan Roca i Mercè Tatjer
(Comitè Científic del Congrés)

Amb un acte celebrat al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona el vespre del dia 12 de desembre de 1995 va quedar inaugurat el IV Congrés d'Història de Barcelona, organitzat per l'Institut Municipal d'Història, amb la col·laboració i el suport d'altres entitats públiques i privades. Les sis sessions de treball es desenvoluparen durant els tres dies següents a la sala d'actes de l'Ateneu Barcelonès, d'acord amb un programa que comprenia trenta-set taules temàtiques successives, entre ponències i grups de comunicacions, a més de la conferència inaugural, els debats parcials i el debat general de la darrera jornada. Les dues primeres edicions del Congrés, els anys 1982 i 1985, havien tingut un caire generalista, i la tercera, el 1993, es va plantejar com un balanç historiogràfic de la dècada anterior i com un nou punt de partença. La fixació d'un ritme bianual dels encontres, acordat el 1993, ha permès d'avançar pel camí de l'especialització de cadascuna de les convocatòries. Dins d'aquesta nova directriu, la quarta edició ha quedat singularitzada amb el títol *Barcelona i l'espai català. Ciutat i articulació del territori*.

El plantejament inicial

La relació entre Barcelona i el seu entorn territorial ha anat experimentant uns canvis cada vegada més ràpids i irreversibles al llarg de l'edat contemporània, de manera que el programa del IV Congrés ha tendit a afavorir la concurrència d'anàlisis sobre els darrers segles i, més específicament encara, sobre els dos decennis escolats des de 1975. Alguns fets produïts al voltant d'aquest any, com la mort del general Franco i l'inici de la transició vers la democràcia, com la constitució de la Corporació Metropolitana de Barcelona i la consegüent aprovació del Pla general metropolità, o com la incidència local de la crisi del petroli, semblava que dibuixaven un panorama diferent al dels decennis anteriors.

A partir d'aquesta idea primària, el comitè encarregat de definir els objectius concrets del Congrés va anar explicitant alguns temes considerats clau per confirmar la hipòtesi general i n'encomanà l'estudi a deu ponents, entre els quals hi ha historiadors, però també especialistes procedents dels camps de l'economia, de la geografia, de l'arquitectura, del dret polític i de la sociologia. Cadascun dels temes estratègics fou considerat en dues ponències, una encarregada de traçar la perspectiva històrica general de l'edat contemporània i l'altra, sobre el vintenni 1975-1995, per tal de poder comprovar si realment els darrers esdeveniments i processos impliquen una inflexió en el curs històric de Barcelona i establir en quina mesura es tracta de canvis radicals. El centenar de comunicacions presentades segueix les mateixes pautes de decantació temàtica i cronològica, amb un 20% aproximat de treballs relatius als temps anteriors al segle XIX, un 40% dedicats al període 1800-1975 i un altre 40% que versa sobre els anys posteriors a 1975.

Un congrés científic és un mercat lliure, obert a diferents aportacions i orientat a la polèmica. Cal ser prudents, doncs, a l'hora d'extreure'n conclusions que no siguin merament indicatives: perquè és difícil d'avaluar el pes específic de cadascun dels treballs presentats, perquè la confluència de diversos investigadors en uns mateixos punts de vista pot ser fortuïta, perquè l'absència d'aportacions a determinats aspectes pot no ser indicativa de la importància objectiva d'aquests, etcètera, etcètera. Però, de tota manera, el conjunt dels treballs presentats i els debats mantinguts en aquest IV Congrés d'Història de Barcelona donen una imatge de conjunt prou articulada, i en alguns punts innovadora, sobre les grans línies de l'evolució de la ciutat i del perfil dels temps més recents.

Continuïtat històrica i reptes emergents

Aquest dibuix històric cobra un relleu peculiar a partir d'una dada suggestiva. I és que, en efecte, una part important de les respostes donades a la periodificació hipotètica llançada pels organitzadors ha estat més aviat negativa. És a dir, que no s'ha generat un moviment inclinat a detectar i a fixar cronològicament les possibles ruptures, sinó una tendència a subratllar la continuïtat que lliga en molts aspectes la Barcelona actual –i també la futura que s'entreu en els processos recents– amb el seu llarg passat. Resulta curiós que aquesta tendència s'afirmi potser amb menys intensitat en les aportacions dels historiadors estrictes que no pas en les dels investigadors implicats en les altres disciplines d'anàlisi.

Entre els estudiosos de l'evolució econòmica a llarg termini, com Pere Pascual, sembla que han pesat força les noves teories internacionals que tracten d'explicar la persistència d'alguns focus regionals amb una gran capacitat d'assimilar i desenvolupar les innovacions en l'esfera de la producció.¹ Hom ha remarcat que els factors de posició originaris favorables a Barcelona han estat incrementats per la canalització de les diverses onades d'innovació tecnològica, i això no sols en el temps de l'estesa de la xarxa ferroviària, sinó també en el de l'expansió de les telecomunicacions, com explica el geògraf Joan-Eugeni Sánchez, que insisteix en el pes de les estructures històriques del territori a l'hora d'afavorir la direcció concreta en l'aplicació de les noves tecnologies.² Els recursos humans, que van ser crucials en el passat per suscitar la Barcelona industrial i per atraure iniciatives empresarials foranes, continuen essent un aspecte estratègic en el moment actual de mundialització de l'economia, segons Jordi Catalán³ i Elena Giráldez.⁴ A partir de l'anàlisi dels cicles de la construcció i de la seva articulació amb el planejament urbà, Joan Vilagrassa ha mostrat la gradualitat de l'emergència de la metròpolis actual,⁵ i Francesc Nadal ha explorat una altra cara de la continuïtat històrica, la persistent inadequació dels marcs territorials de l'administració espanyola a les característiques d'una ciutat sempre en expansió.⁶

1. «La formació del cinturó industrial català. Expansió dels mercats, avenç tecnològic i renovació dels sistemes de transport, 1714-1900», ponència presentada a la primera sessió: *Bases econòmiques del creixement de Barcelona*.
2. «Avenços tècnics i efectes territorials a l'àrea metropolitana de Barcelona, 1970-1995», ponència presentada a la segona sessió: *Evolució econòmica recent i espai Metropolità*.
3. «Els recursos humans en les etapes del desenvolupament industrial de Barcelona, 1714-1975. Iniciatives empresarials i especialització de la força de treball», ponència presentada a la primera sessió.
4. «Desarrollo y localización industrial en el área metropolitana de Barcelona, 1975-1995», ponència presentada a la segona sessió.
5. «Impuls econòmic, planejament urbà i agents socials en la definició de la Barcelona contemporània, 1859-1975», ponència presentada a la tercera sessió: *Models i desenvolupaments de l'espai urbà*.
6. «Definició política i delimitacions territorials dels municipis de l'aglomeració de Barcelona dins l'Estat espanyol, 1714-1975», ponència presentada a la quarta sessió: *El govern de la ciutat*.

Dins d'aquest corrent predominant que subratlla els elements de continuïtat s'han aportat, tanmateix, anàlisis que indiquen l'emergència contemporània de noves formes d'organització. En alguns casos, la cronologia és congruent amb la indicada *a priori* pel Comitè Científic. És el cas, sobretot, de la implantació, el 1974, de la Corporació Metropolitana de Barcelona, primera formulació de govern local a escala del nou conglomerat urbà, encara que cal tenir present la interrupció posterior d'aquesta experiència politicoadministrativa.⁷ Més consistent ha estat la deïxa del Pla general metropolità de 1976, caracteritzat per l'arquitecte i urbanista Amador Ferrer⁸ com el sòlid punt de partença sense el qual hauria estat impossible l'impuls urbanístic i la florida arquitectònica que ordinàriament es connecta amb els Jocs Olímpics de 1992 i que ha estat objecte també de diverses aproximacions, sobretot des de l'angle de la percepció de resultats.⁹ Però en altres aspectes –i potser són els més nombrosos–, la impressió dominant és que els veritables canvis s'obren pas ara mateix, a través de les fórmules de sortida trobades a la crisi dels anys setanta i amb la nova inserció del focus barceloní en una economia globalitzada a partir dels anys vuitanta. Es dibuixa, en primer lloc, l'emergència d'un teixit industrial i d'un sector terciari substancialment diferents dels predominants fins a la crisi,¹⁰ i aquests canvis es reflecteixen en l'acció política sobre el territori d'una manera encara incerta i que caldrà anar estudiant amb assiduitat.¹¹ Els geògrafs que estudien el fenomen metropolità descriuen unes formes d'ús del territori també força allunyades de les pautes tradicionals. Es consolida un conglomerat urbà amb un centre cada vegada més terciaritzat i d'alta qualitat residencial que va expulsant cap a la perifèria les activitats fabrils i buidant-se demogràficament en profit de la primera i, més recentment, de la segona de les corones metropolitanes. El símptoma més evident de la forta articulació de l'espai metropolità, que caldrà continuar mesurant i avaluant, són els intensos fluxos de mobilitat diària.¹²

En totes les anàlisis projectades sobre l'evolució recent, per damunt de l'interès per establir una periodificació clara ha predominat la preocupació davant els reptes emergents, alguns d'ells encara en estat germinal. Així, els ponents Jordi Catalán i Elena Giráldez han manifestat una gran inquietud per la situació de dependència tecnològica, que sembla que amenaça, ara més que mai, la solidesa de la indústria barcelonina, catalana i espanyola, i que sols es podria superar amb inversions adequades en matèria d'educació i recerca, en capital humà en definitiva. Lluís Costa ha posat de manifest que les transformacions recents en el sistema financer obliquen a un accelerat canvi en la cultura vigent en el sector si es vol assegurar la via-

7. Quarta sessió, taula de comunicacions titulada *Expansió municipalista i àmbit metropolità al segle xx*, amb aportacions de Josep Grau i Mateu, Jordi Cortès Rodríguez, Francesc Artal i Isabel Rueda.
8. «Idees urbanístiques, instruments tècnics i transformació material i social de Barcelona. Elements per a un balanç, 1975-1995», ponència presentada a la tercera sessió.
9. Tercera sessió, taula de comunicacions titulada *Urbanisme d'imatge i percepció de l'espai urbà*, amb treballs de Joan Ganau i Casas, Santi Barjau, Jorge Romero Gil, Agustí Rubio Bernabeu, Pilar Gómez i Francesc Manuel Muñoz.
10. Segona sessió, taula de comunicacions titulada *Des de la tradició industrial a la reestructuració dins l'economia global*, amb treballs de Fernando Balcells i Víctor Fabregat, Joan Morell Mestre, Joan Basacoma, Joaquim Solà i Francisco Llorente Galera; i dins la mateixa sessió, la taula *El creixement del sector terciari*, amb treballs de Carles Carreras, Núria Benach i Anna Vila Nardi.
11. Quarta sessió, taula de comunicacions *Les noves polítiques urbanes*, amb aportacions de Rosa Tello, Ricard Gomà i José García Quevedo.
12. Segona sessió, taula de comunicacions titulada *L'articulació de l'espai metropolità*, amb treballs de Margarida Castañer, Obdúlia Gutiérrez i Joan Vicente, Xavier Güell Ferrer, Joan López Redondo, Pilar Riera, Abel Albet i Jordi Pascual i Ruiz. Sessió tercera, taula sobre *El mercat immobiliari i la qüestió de l'habitatge*, amb aportacions de Pilar García Almirall i Arantxa Villa Sicilia, Maria Jesús Calvo Nuño i Sergi Martínez i Rigol.

bilitat de Barcelona com a plaça financera de segon ordre.¹³ Els estudiosos de les formes politicoadministratives, com ara Francesc Artal¹⁴ o Joan Subirats i Joaquim Brugué,¹⁵ oscil·len entre la perplexitat davant l'afebliment de la incidència del sector públic que comporta la decisió de dissoldre la Corporació Metropolitana, adoptada el 1988, i la recerca de noves fórmules capaces d'adaptar-se a un panorama canviant, que apareix marcat no sols pel continu i ja tradicional desbordament de les demarcacions territorials, sinó també per l'accés a l'exercici efectiu del poder local d'un nombre creixent i aparentment indeterminable d'agents públics i privats. Els sociòlegs, com ara Joan Costa i Adela Ros,¹⁶ Jaume Botey¹⁷ o Anna Alabart,¹⁸ manifesten la seva preocupació davant la crisi dels factors i mecanismes d'integració tradicionals, sotmesos tanmateix a crítica pel seu rerafons ideològic, i detecten l'aparició de noves formes de marginalitat (i no pas minoritàries), lligades en part a la diversificació del camp migratori i en part a la precarietat de l'accés al mercat laboral, a l'habitatge i a la cultura. Aquestes inquietuds s'han manifestat en nombroses aportacions, i especialment al llarg de la cinquena sessió.¹⁹ Alguns geògrafs, com ara Josep Serra²⁰ i Carles Carreras,²¹ han confluït també en la pintura d'un reforçament recent de la fragmentació socioterritorial de la metròpolis, i altres, com ara Francesc-Manuel Muñoz,²² han considerat els models seguits pels urbanistes barcelonins com a inadequats a la nova escala metropolitana.

Elements per a una periodificació

Dins el curs més ampli de la història contemporània, diversos investigadors, i especialment els historiadors, han marcat alguns punts de discontinuïtat importants, que podrien servir per a una periodificació coherent de la història de la Barcelona moderna.

En la conferència inaugural, Ramon Grau dibuixà, amb ajut de citacions de diversos pensadors dels segles XVIII a XX, el contrast entre l'optimisme intel·lectual amb què es veia el creixement de Barcelona fins a 1870 aproximadament i la creixent desconfiança posterior, amb la plasmació, al llarg del primer terç del segle XX, de diverses formes de rebuig de la gran ciutat industrial, no del tot superades. Segons Grau, hi ha una relació estreta entre el sorgiment d'aquestes actituds intel·lectuals i la marxa del procés econòmic barceloní, que després d'una fase d'a-

13. «La plaça financera de Barcelona. Evolució i transformacions recents», treball presentat a la segona sessió.
14. «Política i administració del territori: el drama de l'àrea metropolitana de Barcelona», treball presentat a la quarta sessió.
15. «El govern de la ciutat i el desbordament de les lògiques territorials i institucionals», ponència presentada a la quarta sessió.
16. «Diversificació del camp migratori, integració social i multiculturalitat a Barcelona. Els darrers vint anys», ponència presentada a la cinquena sessió: *Grups i pràctiques socials*.
17. «Identitat ètnica i identitat de classe», treball presentat a la cinquena sessió.
18. «Estructura i canvi social a Barcelona. Una perspectiva des de la sociologia urbana», treball presentat a la cinquena sessió.
19. Cinquena sessió, taula de comunicacions *Evolució recent de l'estructura social*, amb treballs de Raimon Bonal, Albert Álvarez i Aura i Cristina Sánchez Miret, a més dels ja citats de Jaume Botey i Anna Alabart; taula *Moviments socials i lluites pels serveis públics*, amb aportacions de Pep Martí, Mari-Pau Trayner, Isabel Boix i Junquera i Roser Solà i Montserrat; i comunicació d'Angelina Puig a la taula *La situació dels col·lectius laborals*.
20. «L'emigració neta de Barcelona com a factor de desconcentració demogràfica a Catalunya i a la Regió metropolitana, 1988-1994», treball presentat a la tercera sessió.
21. «L'evolució recent de les activitats comercials a Barcelona en la seva perspectiva històrica», treball presentat a la segona sessió.
22. «De-construcció de Barcelona: projecte urbà i realitat metropolitana, 1980-1995», treball presentat a la tercera sessió.

firmació del projecte industrialitzador que arrenca del setcents topà a partir del darrer terç del XIX amb diversos obstacles externs i amb els conflictes socials generats per la mateixa expansió de la indústria.²³

Els ponents Pere Pascual i Jordi Catalán insistiren, efectivament, en la minva de vitalitat econòmica de Catalunya i Barcelona cap a 1870, encara que el primer terç del noucents apareix com una nova fase expansiva. Catalán va remarcar també les dimensions del daltabaix econòmic produït pel descabdellament de la Guerra Civil de 1936-1939 i els seus efectes duradors, més ençà dels temps del desenvolupament franquista. Diversos investigadors de l'economia van contribuir també a la comprensió de les oscil·lacions històriques dels segles XIX i XX amb aproximacions de caràcter més sectorial.²⁴ Altres comunicacions presentaren algunes de les formes adoptades per urbanitzar l'espai barceloní a cavall de les dues centúries.²⁵ La tumultuosa història política simultània a aquest desplegament de la Barcelona industrial, amb l'antiga capital catalana convertida en un focus de revolució o de reformisme, freqüentment isolada fins i tot respecte a la resta de Catalunya, també va atreure l'atenció d'una part dels congressistes.²⁶

Mercè Vilanova va dibuixar el fort contrast entre dos trams del segle XX, delimitats a partir d'esdeveniments significatius per al canvi de les actituds socials i, en darrera anàlisi, transcendentals per a l'evolució de les condicions de vida de les grans majories: el període que va de la Setmana Tràgica de 1909 a la immediata postguerra de 1939, i el que s'inicia amb la vaga de tramvies de 1951 i arriba als pactes de la Moncloa. En la pintura de les duríssimes condicions socials del primer període, Vilanova va destacar el contrast entre la intransigència de classe manifestada per la burgesia i la tendència a la moderació dels obrers i dels seus líders, arossegats al radicalisme per la manca de disposició al diàleg de la patronal. Durant el segon període, un cop atenuada la terrible repressió de postguerra, alguns factors favorables, com ara l'emergència d'un sindicalisme pragmàtic i el canvi d'actitud de l'Església catòlica, en un context progressivament expansiu, van fer possible una cultura més oberta al diàleg i a la negociació.²⁷ Diversos investigadors especialitzats en l'estudi de l'economia i la societat entre els temps de la Restauració i els del franquisme confluïren amb aquestes apreciacions i amb alguns dels seus matisos cronològics.²⁸ Escampades en un àmbit temporal més dilatat, les aportacions sobre evolució demogràfica, models familiars i cultura popular també

23. «Barcelona i l'espai català. Un apunt sobre les grans línies del pensament territorial a Catalunya», conferència pronunciada al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona en el marc de l'acte inaugural del Congrés.
24. Primera sessió, taula de comunicacions titulada *Empresariat i innovació industrial en el segle XIX*, amb aportacions de Maria Lluïsa Gutiérrez Medina i Ramon Ramon i Muñoz; taula *Iniciativa empresarial i grans infraestructures per a la ciutat moderna*, amb treballs de Manel Martín Pascual, Mercè Arroyo i Huguet, Joan Carles Alayo i Manubens i Albert Carreras i César Yáñez; i taula *Les activitats bancàries*, amb estudis de Martín Rodrigo i Alharilla i Maria Àngels Alió.
25. Tercera sessió, taula de comunicacions titulada *L'exemple com a model per a la urbanització del Pla de Barcelona*, amb treballs de Joan Molet i Petit, l'equip format per Nèlida Celma, Martí Checa, Jordi Serra i Yolanda Serrano, Francesc Caballé i Esteve, Josep Maria Carrera i Joaquim Sabaté Bel; taula sobre *Formes d'urbanització perifèrica*, amb aportacions del Grup CD-URB i Martí Checa.
26. Quarta sessió, taula de comunicacions titulada *Episodis de lluita política, des de la revolució liberal a la darrera guerra civil*, amb aportacions de Ramon Arnabat Mata, Francisco Dueñas García, Manuel Santirso Rodríguez, Ramon Alquézar i Aliana i Magí Crusells; taula *L'estructuració politico-administrativa del municipi dins l'estat centralitzat*, amb comunicacions de Mercè Gras i Casanovas, Jesús Burgueño, Jesús Mestre i Campí i Xavier Gordillo i Molina.
27. «Intransigència de classe, alfabetització i gènere. Les fronteres interiors de la societat a Barcelona, 1900-1975», ponència presentada a la cinquena sessió.
28. Comunicacions presentades per Manuel Vicente Izquierdo, Soledad Bengoechea, Jordi Ibarz Gelabert, David Ballester i Dora Palomero a la taula titulada *Obrers, patrons i conflicte social, des de la Restauració fins al franquisme*, de la cinquena sessió.

abordaren els peculiars desequilibris del desenvolupament barceloní en l'etapa de la industrialització.²⁹

En comparació amb l'abundor de treballs referits als segles XIX i XX, les aportacions relatives als temps anteriors han estat escasses, però no mancades d'interès. Així, per exemple, les comunicacions referides a l'economia preindustrial dibuixaren el context inicial, o precondició, que va fer possible la industrialització, és a dir, la ferma posició de Barcelona com a plaça mercantil important en el marc mediterrani i de l'Europa occidental.³⁰ Igualment, els treballs sobre la imatge física de la ciutat abans de la industrialització.³¹ I també han estat significatives les aportacions a la història política, que dibuixaren dues etapes successives en la vida de Barcelona: l'etapa medieval, caracteritzada per la capacitat de projecció externa del municipi;³² i els primers segles moderns, presentats com una fase de retrocés de l'autonomia en pugna amb una monarquia en procés d'afirmació.³³

Introspecció en la peripècia col·lectiva

És obvi que el desenvolupament històric de Barcelona, en especial el dels darrers segles, ha estat dificultat per la manca d'un marc politicoadministratiu adequat a les possibilitats locals, i nombroses aportacions ho han posat de manifest, tant pel que fa a la manca d'un reconeixement de la personalitat de la societat barcelonina i catalana, com per la direcció més o menys erràtica de la política econòmica o per la crònica deficiència de les inversions públiques. Però el to general de Congrés, palesat sobretot en els debats, no ha estat la imputació dels mals a factors externs, sinó la detecció de la part de responsabilitat que recau en els agents locals i l'intent de comprendre històricament aquestes actituds del passat com un tràmit per poder superar-les amb profit col·lectiu.

Així, enmig dels alts i baixos marcats per les conjuntures econòmiques i per la incidència de factors exògens de diversa mena, es destacaren fets com ara la manca d'ambició dels banquers locals al final del vuitcent i la seva clara responsabilitat en el durador eclipsi d'un sector bancari autòcton, o com el conformisme més generalitzat dels industrials durant la Restauració; fets com la feblesa de les inversions en la modernització del port de Barcelona al llarg de la primera meitat del segle XX, establerta per Albert Carreras i César Yáñez.³⁴ En un altre ordre de coses, s'observen fenòmens com ara la involució ideològica que assumiren alguns destacats representants del catalanisme del final del XIX i que deixà marginada una part substancial de la classe obrera barcelonina; o com la inflexibilitat de les posicions

29. Sessió cinquena, taula de comunicacions sobre *l'Evolució demogràfica en l'edat contemporània*, amb treballs de Pilar López Guallar, Socorro Sancho i Valverde, Josep Montiel i Montserrat Pantaleón, l'equip format per Àngels Torrents, Margarita Gonzalvo i Carme Ros, i Maria Dolores Puga González; taula *Models familiars, educació i cultura de les classes populars*, amb aportacions de Montserrat Carbonell, Joan Florensa i Parés, Pere Solà i Gussinyer, Xavier Roigé i Ventura i Jordi Monés i Pujol-Busquets.

30. Comunicacions de Pere Izquierdo i Tugas, Bernat Hernández, Manuel Peña Díaz, José Luis Betrán Moya i Assumpta Muset, presentades a la taula titulada *La ciutat preindustrial en el teixit de les rutes comercials*, de la primera sessió.

31. Tercera sessió, taula de comunicacions titulada *Aspectes de la ciutat pre-industrial*, amb aportacions de Josep Maria Palet i Martínez, Tomàs López i Pizcueta, Teresa Vinyoles i Vidal i Lluís Gassiot i Matas.

32. Comunicacions de Josep-David Garrido i Valls, Antoni Udina i Abelló i Josefina Mutgé i Vives, presentades a la taula titulada *Projecció externa del municipi medieval*, de la quarta sessió.

33. Comunicacions de Núria Florensa i Soler, Antonio Espino López, Antonio Muñoz González i Josep Catà i Tur, i Lluís Roura i Aulinas, presentades a la taula titulada *La ciutat i els conflictes amb la monarquia hispànica*, de la quarta sessió.

34. «Ingresos y gastos de obras del puerto de Barcelona, 1816-1960», treball presentat a la primera sessió.

de l'organització patronal en la base de la violència urbana de la primera part del segle xx, retratada per Soledad Bengoechea.³⁵

Ha estat probablement en la faceta social on les anàlisis històriques i les preocupacions per l'evolució recent i per l'esdevenidor immediat projectades des de diverses perspectives disciplinàries han confluït de la manera més creativa al llarg de les sessions del Congrés. En aquest sentit, i en contrast amb una certa absència d'anàlisis i de reflexions al voltant dels valors estrictament polítics lligats a la democràcia,³⁶ emergí un notable interès per la condició social dels ciutadans, que s'obrí pas ja en la primera sessió a través de les anàlisis de la Revolució Industrial i que es mantingué al llarg de les següents sessions i fins al debat de clausura.

Quedà, per exemple, molt en relleu la funció de la família com a cèl·lula de resistència en situacions de manca o de reducció de les prestacions socials públiques, tant en el passat com en el present. Ara mateix, per exemple, el suport intergeneracional sembla que ha esdevingut en molts casos l'única possibilitat dels segments deprimits per fer front als reptes implicats en la nova fragmentació social, a través de fórmules com l'ingrés en l'activitat productiva informal, analitzada per Pere Jódar, Ramon Alòs i Rocío Mendoza,³⁷ o com la conversió d'antigues residències secundàries en habitatges permanents, destacada pels estudiosos de la mobilitat residencial,³⁸ o com la transferència d'estalvis per adquirir pisos, hipòtesi indicada per Maria Jesús Calvo a partir del càlcul dels costos actuals de l'accés a l'habitatge.³⁹ I també ha estat molt característica de l'ambient generat la recurrent preocupació per l'accés a la cultura, objecte de les nombroses comunicacions sobre associacionisme i moviments socials i quallada en el debat final en una polèmica al voltant de l'analfabetisme i de la seva diferent apreciació: per un costat, des del punt de vista de la plenitud de la vida humana, i, per l'altre, des de la perspectiva més limitada de la funcionalitat dels obrers analfabets en la revolució industrial clàssica del segle xix. Si es pot dir que, en certa manera, hi hagué una conciliació entre aquestes dues actituds divergents és perquè el mateix procés de desenvolupament tecnològic i la voluntat d'inserir Barcelona, Catalunya i Espanya en el rengle de les economies avançades fa imprescindible pensar en termes d'accés generalitzat de la població a la cultura i als altres béns socials bàsics.

35. «L'aparició d'una 'nova dreta': patrons i militars en els precedents de la Dictadura de Primo de Rivera», treball presentat a la cinquena sessió.

36. Sessió quarta, taula de comunicacions titulada *Entre l'administració i la revitalització política local*, amb aportacions de Moisès Amorós i Perich i Josep Serra i Batiste.

37. «El treball informal, punt d'encontre entre el teixit social i l'econòmic», treball presentat a la taula de comunicacions titulada *La situació dels col·lectius laborals*, de la cinquena sessió.

38. Comunicacions de Juan Antonio Módenes Cabrerizo, Josep Serra i Antoni Durà, presentades a la taula titulada *La mobilitat residencial a escala metropolitana*, de la tercera sessió.

39. «El cost de l'accés a l'habitatge a Barcelona, 1989-1995», treball presentat a la tercera sessió.

